

Jan Sietsma

Roken in een schoorsteen

Over het vertalen van Filip Müllers *Sonderbehandlung. Meine Jahre in den Krematorien und Gaskammern von Auschwitz*

Jan Sietsma (1981) studeerde wijsbegeerte en vertaalt voornamelijk non-fictie. In 2016 werd hij onderscheiden met het Charlotte Köhler Stipendium voor zijn vertaling Athenaeum. Fragmenten, essays, kritieken van Friedrich Schlegel. Sindsdien vertaalde hij werk van onder meer Walter Benjamin, Heinrich Heine en Heinrich von Kleist. Hij is sinds 2020 docent aan de VertalersVakschool, waar hij Peter Huijzer leerde kennen, met wie hij Tractatus logico-philosophicus van Ludwig Wittgenstein en Aveux et Anathèmes van Emil Cioran vertaalde.

Roken in een schoorsteen

Over het vertalen van Filip Müllers *Sonderbehandlung. Meine Jahre in den Krematorien und Gaskammern von Auschwitz*

Al sprak ik hier tien dagen op een rij,
ik zou de omvang van de ramp u niet
in heel zijn samenhang kunnen vertellen.
Wees overtuigd, dat op één dag nog nooit
zó'n mensenmenigte is omgekomen. [...]
Weet wel, dit is nog niet de helft van het leed!
Zó zwaar was de ellende die hen trof,
dat wat nog volgt de schaal dubbel belast!
– Aischylos

Na de Tweede Wereldoorlog meende iedere
overlevende het beter te weten, en het
geheimzinnige Sonderkommando fascineerde
hen zo dat ze vaak maar wat fantaseerden. [...]
Het was mijn taak om te laten zien wat zich
tussen de muren afspeelde en hoe het mogelijk
was om binnen vierentwintig uur bijna
tweintigduizend mensen uit de weg te ruimen.
Dat geheim te laten zien, dat was mijn taak.
– Filip Müller

Caveat lector

Ik aarzel om deze regels te schrijven, omdat ik van mening ben dat bij een uitzonderlijk en belangrijk boek als *Sonderbehandlung* (1979) de aandacht zou moeten uitgaan naar de auteur en zijn werk en niet naar de muizenissen en nachtmerries van de vertaler. Evengoed heb ik zelden zo sterk de behoefte gevoeld om anderen deelgenoot te maken van mijn indrukken dat ik, onzeker overigens of deze poging niet zal ontaarden in een warrig relaas van nazimisdaden en zelfbeklag, een aantal woorden wil wijden aan Filip Müller (1922-2013), aan zijn bovengenoemde boek en aan de grenzen die dit vertaalproject heeft gesteld aan de manier waarop ik gewoonlijk onderzoek verricht.

Als ik echter schrijf dat de aandacht naar Müller zou moeten uitgaan, impliceer ik dat men zijn boek zou moeten lezen, en voor die aansporing schrik ik, paradoxalerwijs, terug. *Sonderbehandlung* is namelijk, zelfs binnen het genre van de kampliteratuur, een ongekend bruto getuigenis van een Auschwitz-overlevende, dat men niet achteloos ter hand moet nemen.

Sonderkommando

In het concentratie- en vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau zijn naar schatting 1,1 miljoen mannen, vrouwen en kinderen om het leven gebracht. De slachtoffers waren veelal Joodse mensen, die door de ss zijn doodgeschoten, opgehangen, levend verbrand, het schrikdraad in gejaagd, onthoofd, verdronken, doodgeknuppeld, in kokend mensenvet geslingerd en, bovenal, vergast. Een zeer groot deel van deze moorden vond in Birkenau plaats, ongeveer drieënhalve kilometer ten westen van Auschwitz gelegen, waar in het voorjaar van 1943 een viertal gaskamers en crematoria in gebruik werd genomen. Van nagenoeg alle slachtoffers, niet alleen van hen die met Zyklon B zijn gedood, werden de lijken nadien in ovens verbrand.

Het leeghalen van de gaskamers en het vullen van de verbrandingsovens met de slachtoffers werd gedaan door het *Sonderkommando*. Met dat woord – letterlijk: ‘speciaal commando’ – wordt zowel een individueel lid van die werkgroep aangeduid als het geheel van de verschillende eenheden (‘kommando’s’) waaruit ze was samengesteld. De nazi’s zorgden voor arbeidsdeling: een Sonderkommando kon bijvoorbeeld de ene dag deel uitmaken van het kommando dat de achtergebleven bezittingen van de slachtoffers in de ontkledingsruimte naar de magazijnen moest vervoeren, en de volgende dag worden ingedeeld bij het kommando dat tot taak had de stapels ontzielde lichamen uit de gaskamers naar de ovens te verslepen, zoals er ook aparte kommando’s bestonden voor het afknippen van vrouwenharen en het trekken van gouden tanden.

Het Sonderkommando leefde afgezonderd van de andere gedetineerden in het kamp en bestond hoofdzakelijk uit Joodse gevangenen die, op straffe van hun eigen dood, de sporen van de massamoord moesten uitwissen. In de loop van de jaren 1942-1945 hebben de nazi’s in totaal ongeveer 2200 mannen (geen vrouwen) in het Sonderkommando tewerkgesteld, van wie circa 110 hun gevangenschap en dwangarbeid hebben overleefd.

Een van hen was Filip Müller, die vele decennia na de bevrijding *Sonderbehandlung* publiceerde, een boek over de tweeënhalf jaar die hij als Sonderkommando in de gaskamers en crematoria van Auschwitz-Birkenau heeft doorgebracht.

In de leegte

Laat ik allereerst bekennen dat ik het boek in overmoed ter hand heb genomen, denkend dat ik voldoende gehard was tegen het boek van Müller door mijn lectuur van verschillende historici, antisemieten, geweldsestheten en kampoverlevenden. Ik sloeg daarmee de waarschuwingen van de uitgever in de wind, die mij zowel schriftelijk als telefonisch op het hart had gedrukt dat het een zeer ongewoon ooggetuigenverslag betrof, gedetailleerder, indringender, laat ons ronduit zeggen: veel en veel gruwelijker dan andere getuigenissen die we uit de concentratie- en

vernietigingskampen van nazi-Duitsland kennen.

Dat het boek mij sterk aangreep, is dan ook een paraboel, waaraan niet alleen de hallucinante geweldsexcessen debet waren (alle bovengenoemde vormen van doodslag zijn aan Müller ontleend), maar ook de hermetische, bijna monolithische opzet waarvoor Müller heeft gekozen: alles wat geen betrekking heeft op het Sonderkommando, wordt door hem buiten beschouwing gelaten, zodat men (vrijwel) niets te weten komt over zijn over zijn voor- en naoorlogse bestaan, en zelfs niet over de tijd die hij in andere kampen gevangen heeft gezeten.

Sonderbehandlung begint in medias res, op een zondag in mei 1942, enkele uren voordat de ik-persoon Filip Müller wegens een vergrijp in het Sonderkommando wordt geplaatst, en eindigt drie jaar later, na een kleine 240 bladzijden, met de aankomst van de Amerikanen in kamp Gusen:

Terwijl ik het konvooi stalen kolossen nakeek, begreep ik dat het afgelopen was met de bloedige naziterreur.//Maar ondervoeding en de onzekerheid van de laatste weken hadden ervoor gezorgd dat ik volledig uitgeput en nog slechts een gesloopte en uitgeteerde schim van mezelf was. Tot enige emotie was ik niet meer in staat: tranen van vreugde kwamen niet tevoorschijn, een uitbarsting van geestdrift om de herwonnen vrijheid bleef uit. Niet bij machte tot droefheid om wat ik had beleefd staarde ik onbewogen in de leegte. Ik kon niet geloven dat ik nu voorgoed aan de Sonderbehandlung, waartoe ik meer dan drie jaar geleden naar Auschwitz was gedeporteerd, ontkomen was.

Na dit navrante slot besloot ik al snel de opdracht aan te nemen en het boek te vertalen. Ik wist mij verzekerd van een betrokken uitgever / redacteur, bij wie ik een luisterend oor kon vinden als ik dat wilde, en die mij tevens de kennismaking met een in het Sonderkommando gespecialiseerde historicus in het vooruitzicht stelde. Het technische aspect van de vertaling leek mij, op het ss- en kampjargon na, bovendien betrekkelijk eenvoudig. Ik begreep zowaar ook, tegen mijn satanische leestrots in, dat ik mij niet maanden onafgebroken met het onderwerp kon bezighouden, ruimde in mijn arbeidsschema een aantal weken rust in en ging aan de slag – door terug te keren naar het begin, waar Müller, nog voor de titelpagina, schrijft:

Sonderbehandlung – ‘speciale behandeling’

De nationaalsocialistische daders bezigden dit begrip zowel in hun spraakgebruik als in hun officiële correspondentie om hun ware bedoelingen te verhullen en niet publiekelijk te benoemen.//Wie van de ss een Sonderbehandlung kreeg, werd omgebracht.

Ik mocht en wilde mijn ogen er niet voor sluiten.

Ruimten

Om me vertrouwd te maken met de geschiedenis van het Sonderkommando en met de hiërarchie en de levensomstandigheden in het kamp – elk boek is een wereld – las ik al vrij vroeg enkele in het Nederlands vertaalde getuigenissen van andere Sonderkommando's; om te beginnen *In het hart van de hel* van Zalmen Gradowski, die door Müller verschillende keren in zijn boek wordt genoemd. Gradowski was een van de leiders van de verzetsbeweging in het Sonderkommando en heeft, voor hij werd doodgeschoten bij de opstand die op 7 oktober 1944 uitbrak, een aantal manuscripten nagelaten, die na de oorlog op het terrein van Birkenau zijn opgegraven.

Een nuttige bron bleek voorts *Sonderkommando Auschwitz*, waarin Shlomo Venezia, een Grieks-Italiaanse Jood, uitvoerig wordt geïnterviewd over de negen maanden die hij in Birkenau heeft gezeten. De uitgaven van Venezia en Gradowski bevatten uitgebreide inleidingen en bibliografieën, zodat ik een boek van Gideon Greif, een van de vooraanstaandste historici op het gebied van het Sonderkommando, op het spoor kwam: *Wir weinten tränenlos*, een Duitse vertaling van het Hebreeuwse origineel, waarvoor hij zeven Sonderkommando-overlevenden heeft geïnterviewd. Samen met Itamar Levin bleek hij tevens *Aufstand in Auschwitz* te hebben geschreven (in het Duits), waarvan een Nederlandse vertaling bestond.

Ik begon daaruit lijstjes aan te leggen – ‘badhuis / badkamer / badruimte’, ‘blokleider / blokofficier / blokcommandant’, ‘organiseren / organiseren / regelen’, ‘uitkleedruimte / ontkleedruimte / kleedruimte’, ‘rolwagen / steekkar / trekkar’, ‘dodenberrie / -brancard / -draagbaar’ – en vorderde gestaag in het eerste hoofdstuk van Müller, dat besluit met het ademstokkende weerzien met zijn vader, die al spoedig tyfus oploopt en enige tijd later door andere leden van het Sonderkommando in de oven wordt geschoven.

Ik nam verder de gelegenheid te baat om Müller te horen spreken. Hij komt namelijk uitvoerig aan het woord in *Shoah* (1985), de ruim negen uur durende documentaire van Claude Lanzmann over de Holocaust, waarin niet alleen overlevenden, tijdgenoten en onderzoekers worden geïnterviewd, maar ook daders, die buiten hun medeweten om worden gefilmd. Zeer pijnlijk is evenwel dat Lanzmann het schriftelijke verzoek van Müller heeft genegeerd om niet de opnames te gebruiken waarin hij in huilen uitbarst. Müller is zijn emoties niet meer de baas als hij vertelt over de dag dat hij besloten had zelfmoord te plegen door een groep landgenoten de gaskamer in te volgen. Wie geen getuige wil zijn van Lanzmanns vertrouwensbreuk, kan het verhaal terugvinden in het derde hoofdstuk van *Sonderbehandlung*, waaruit Müller dikwijls letterlijk lijkt te citeren, en dat evenals het eerste een hartverscheurend slot kent.

Tot mijn verrassing verscheen ook Rudolf Vrba voor de camera, een overlevende die samen met Alfréd Wetzler een succesvolle ontsnappingspoging uit Auschwitz heeft ondernomen, waarover Müller in *Sonderbehandlung* vertelt. Vrba bleek er zelf een boek over te hebben geschreven, dat in Nederland grote oplagen heeft gehaald. Ik bestelde *Ik ontsnapte uit Auschwitz* en ging naar bed.

Een paar uur later kreeg ik de eerste nachtmerrie.

‘Achterlijke klootzak,’ beet ik mezelf rond vieren toe. ‘Hoe vaak moeten ze je nog waarschuwen?’ Had ik niet *De hond van Rabelais* van Hans van Pinxteren gelezen, waarin hij schrijft dat de gruweldaden uit Flauberts *Salammbô* ’s nachts ‘steeds vaker in mijn geest kwamen rondspoken’?

Secundair

Het was snijdend koud toen ik kennismakte met de historicus, die voor zijn scriptie onderzoek had gedaan naar Nederlanders in het Sonderkommando. Hij nam ruimschoots de tijd om mijn vragen te beantwoorden, deed een aantal literatuursuggesties en leidde me aan de hand van plattegronden en kaarten rond door het kamp. ‘Eigenlijk moet je met dit weer naar Auschwitz,’ vond hij, ‘want dan zie je in ieder geval geen toeristen.’ Ik schoot in de lach – ik kende de foto’s van de stelletjes in zomerkleding, glimlachend onder het smeedijzeren opschrift: ARBEIT MACHT FREI.

Hij ontweek mijn vraag hoe hij het had volgehouden door enkel zijn lippen te tuiten en de wedervraag te stellen: ‘En jij?’

‘Doordat het werk,’ antwoordde ik, ‘heel soms, zowaar, op een vertaling als ieder andere begint te lijken.’

‘Dat scheelt,’ zei hij. ‘Pas wel op: de Engelse vertaler van een goelag-overlevende had na zijn werk een jaar therapie nodig.’

‘Ik droom er wel van. Vrij gedetailleerd.’

‘Over de gaskamers?’ Ik knikte. ‘Ja, zulke dromen heb ik ook gehad. Later werden ze gelukkig veel abstracter, alsof ik rondliep in een oneindigheid van kil beton.’

Ik verzwegen dat ik na één nachtmerrie zo bevangen was geweest door de beelden dat ik ruim een etmaal in bed had doorgebracht. Daar ik echter geen acht had geslagen op de raadgevingen van de uitgever, noch op die van Van Pinxteren, leek het me verstandig om de waarschuwing van de historicus voor de verandering wél ernstig te nemen.

De psycholoog die ik bezocht hield mij voor dat ik kans liep op secundaire traumatisering, al diende ik me volgens haar weinig zorgen te maken, omdat mijn klachten, als je die zo kon noemen (‘Ik heb een klacht: de Holocaust heeft plaatsgevonden’) in dat geval al veel erger waren geweest. Toen ik een uur later enigszins gerustgesteld en moe gepraat naar buiten stapte, begreep ik ook dat de historicus mijn vraag niet had ontweken, maar mijn behoefte om erover te praten had herkend.

Het lukte me die dag niet meer te vertalen, omdat ik in mijn hoofd het gesprek met de psycholoog een paar keer afspeelde: ‘Mijn indruk is wel dat u in uw werkzame bestaan een zekere mate van monomanie vertoont.’ Ik had geantwoord dat die opmerking pleonastisch aandeed, en dat het een kwestie was van je werk zo goed mogelijk proberen te doen.

‘Ook als het ten koste gaat van uw gezondheid?’

‘Wie heeft het over mijn gezondheid?’

‘U vertelt me net dat u in uw droom –, enfin, dat u een etmaal het bed hebt moeten houden. Beschrijft u voor mij eens een vertaling waaraan u met plezier hebt gewerkt.’

Ik vertelde dat ik vorig jaar de memoires van de filmmaker Werner Herzog had vertaald en onder meer zestig van zijn films en documentaires had gekeken.

‘In de avonduren, als u niet vertaalt?’

‘Inderdaad.’

‘En dat vindt u niet monomaan?’

‘Ik moet toch weten waar die man het over heeft? Als hij zichzelf in het Duits citeert, terwijl ik weet dat het citaat in kwestie uit een van zijn Engelstalige documentaires komt, dan vind ik dat ik dat oorspronkelijke citaat moet vinden en die documentaire moet kijken. Zo waren er honderden gevallen waarbij ik de tekst aan de hand van beelden moest verifiëren. En als ik, om een ander voorbeeld te geven, een vertaling van een inleiding of nawoord moet voorzien – nou ja, niets moet natuurlijk, maar in een paar gevallen heb ik dankbaar gebruik gemaakt van die gelegenheid –, dan lees ik buiten de brontekst om zoveel mogelijk literatuur van en over de auteur in kwestie, ook wanneer ik al goed thuis ben in dat oeuvre. En dat is in het geheel niet zwaar of belastend, maar een groot genoegen.’

‘En dat genoegen ontbreekt nu.’

‘Dat genoegen ontbreekt nu.’

‘Toch heb ik niet de indruk dat u met deze vertaling wilt stoppen.’

‘Nee, natuurlijk niet. Dat... Dat zou er godverdomme nog bij moeten komen,’ zei ik, een snik onderdrukkend.

Afwisseling

Gaandeweg, terwijl ik het tweede hoofdstuk voorlopig afsloot, aan het derde begon en mijn vertaling van het eerste herzag, kreeg ik oog voor de vernuftige constructie van Müllers boek, dat in een zakelijke, nuchtere soms bijna afstandelijke stijl gesteld is. Müller registreert, documenteert en beschrijft. Zelden ontbreekt de objectieve weergave van een ruimte als hij die voor de eerste keer betreedt of noemt, zoals hij ook nauwgezet de afmetingen en eigenschappen van verschillende voorwerpen en gebouwen vastlegt. Müllers oog en aandacht voor detail heeft ervoor gezorgd dat zijn boek bij publicatie, 34 jaar na de oorlog, veel onbekende informatie aan het licht bracht.

Wat de mensen om hem heen betreft, is de toon ten aanzien van de daders zelden beschuldigend of veroordelend. Dat uitgangspunt, gecombineerd met de intentie om inzicht te bieden in de werking van het Sonderkommando, stelt hem in staat om verhalen te vertellen en de slachtoffers een gezicht te geven, inclusief zijn ‘kameraden’, zoals hij de andere Sonderkommando’s bijna consequent noemt. In deze afwisseling van documentaire passages met scènes in de ontkledingsruimten en

crematoria keert een aantal thema's telkens terug: de steeds verfijndere methoden waarmee de SS de gedeporteerde en geselecteerde mensen de gaskamer in wist te krijgen; de mate waarin de aangekommenen kennis hadden van het lot dat hun te wachten stond; de theodicee en de betekenis van het Joodse geloof onder de Sonderkommando's; de (on)mogelijkheid van opstand en verzet; en de verwachtingen die op de buitenwereld werden gevestigd.

Evengoed veronderstelt Müller bij de lezer een aantal zaken als bekend, of beter gezegd: hij licht woorden uit het kampjargon niet altijd toe, zodat de lezer bijvoorbeeld wel te weten komt wat 'muzelmannen' zijn, maar niet wat een 'Blockführer' is. Ja, een blokleider of een blokofficier of een blokcommandant, maar het gaat hier om een titel en niet om een rang. Blockführer waren in de regel onderofficieren en strikt genomen kende het kamp maar één commandant, de *Lagerkommandant*, die tevens een hoge SS-rang bekleedde.

Dergelijke kennis deed ik op uit een van de literatuursuggesties van de historicus: Wachmanns *KL. Een geschiedenis van de naziconcentratiekampen*, waarin ik ook een citaat uit Müller aantrof, dat gebaseerd is op *Eyewitness Auschwitz. Three Years in the Gas Chambers* (1999). Deze uitgave is een bewerking van de oorspronkelijke Engelse vertaling die al in 1979 was verschenen. Wat deze uitgave, andere tekortkomingen daargelaten, ronduit onverteerbaar maakt, is de wetenschap dat ze werd gepubliceerd zonder de toestemming van Müller. De eerste Engelse editie moet in ieder geval gelezen zijn door Primo Levi, getuige het citaat van Müller in *De verdronkenen en de geredden*, of om precies te zijn in het hoofdstuk 'De grijze laag', dat tevens deze beroemde uitspraak bevat: 'Het bedenken en realiseren van de Sonderkommando's is de meest demonische misdaad van het nationaal-socialisme geweest.'

Ontkenning

Tegen Kerst begon ik weer dol te draaien in de gesloten baan van ongelof, boosheid, ontkenning en uitputting. Na Levi was ik begonnen aan *Assistent van Mengele* van Miklós Nyiszli, die door Levi overigens ten onrechte een lid van het Sonderkommando wordt genoemd. Een onschuldig ogende zoekopdracht als 'Müller, Nyiszli' leidde me naar verschillende websites waar menig zelfbenoemd expert, aan de hand van half leesbare bestelbonnen, verdraaide citaten en ik geloof een mislukte aardappelooft – wat doet het er ook toe; niets is die gesjochte vuilspuiters te dwaas – aan de hand kortom van metaalmoetheid of de stand van de maan de stelling bewees dat de crematoria nooit waren gebouwd.

Mijn grootste woede gold weldra de revisionisten, de uitdragers van het redelijke midden, die het bestaan van de kampen en de gaskamers weliswaar niet wensten te loochenen, maar het aantal slachtoffers dat er was omgekomen vaststelden op circa 130.000, waarvan het merendeel aan honger en uitputting zou zijn bezweken. Vloekend en tierend – 'je zou dat schorem toch verdomme allemaal met een veewagon de Wisła in rijden!' – stond ik op het punt *Denying History* (2002)

aan te schaffen, het boek van Shermer en Grobman over Holocaustontkenning, tot mijn vriendin de studeerkamer binnenkwam en mij terughaalde naar de werkelijkheid. Ik legde uit wat er aan de hand was.

‘Dat boek moet je niet lezen. Die websites trouwens ook niet, maar aan dat boek heb je niets.’

‘Waarom niet?’

‘Dat is jouw taak niet.’

‘Wat dan wel?’

‘Jij moet Müller vertalen. De gaskamers worden niet echter als je daaraan je tijd besteedt.’

‘Ik kan niet meer.’

‘Dat is iets anders.’

Een paar dagen later trof ik onder de kerstboom een aantal boeken aan, waaronder *De Perzen*, in de vertaling van Evert Straat, waaraan het eerste motto van dit stuk is ontleend. Ik herlas, zoals te doen gebruikelijk in die tijd van het jaar, *De avonden* en gaf aan de verleiding om *De ondergang van de familie Boslowits* uiteindelijk toe, maar voor het overige kwam ik – ‘Christus Koning!’ – eindelijk tot rust. Ik zag oude studievrienden terug, wist weer naar Schubert te luisteren zonder aan het kampoerke te hoeven denken (Müller, een geschoold violist, herkent op een dag een stuk uit *Schwanengesang*) en at te veel gehamsterde pepernoten, wat alsnog een vreselijk feit in herinnering riep: honderden, zo niet duizenden gevangenen hebben zich na de bevrijding letterlijk doodgegeten, doordat hun ernstig verzwakte lichaam niet over de benodigde energie en stoffen beschikte om het voedsel te kunnen verwerken.

Kuilen en hokken

De titels van de hoofdstukken zijn droog: ‘Voor de eerste keer in de gaskamer’, ‘De nieuwe doodsfabrieken’, ‘De tragedie van het familiekamp’. Ik huiverde toen ik de titel van het vierde weer las: ‘Het inferno’. Dit laatste hoofdstuk is voor een deel het domein van Hauptscharführer Otto Moll, die al in het eerste hoofdstuk kort zijn opwachting heeft gemaakt.

Otto Moll ontpopte zich in het kamp als een lustmoordenaar en was de bedenker van de verbrandingskuilen. Toen de nazi's in maart 1944 Hongarije bezetten, werden er de volgende maanden zoveel Hongaarse Joden naar Birkenau gedeporteerd dat zij niet meer in de crematoria konden worden ‘behandeld’, om nogmaals uit het lexicon van nazi-eufemismen te citeren. Om de tienduizenden lijken te verbranden, liet Moll verbrandingskuilen graven, en hij bedacht een techniek om het vuur gaande te houden. In dat verband bezigt Müller een woord dat maar heel zelden in zijn boek voorkomt, hoewel het vrijwel iedereen automatisch over de lippen komt zodra de Holocaust ter sprake komt:

Moll joeg een groep gevangenen de kuil in die uitgerust waren met spades,

scheppen, hamers, troffels, bakstenen, cement en waterpassen. Zij moesten het afvoerkanaal voor het mensenvet aanleggen. Het leek onvoorstelbaar: afvoerkanalen voor mensenvet, dat als brandstof moest dienen om de sporen van moord zo snel mogelijk uit te wissen.

En nadat het vuur is gedoofd en de treinen niet meer arriveren, vindt in het Sonderkommando een van de laatste selecties plaats, die op 7 oktober 1944 uitmondt in een opstand, waarbij een van de crematoria wordt opgeblazen en honderden Sonderkommando's sneuvelen.

De laatste dertig, veertig bladzijden vertaalde ik gelaten, met iets van droeve en grimmige berusting. Het hoofdstuk bevat niet alleen de verschrikkelijkste misdaden uit het hele boek, maar ook enkele zeer surreële scènes, waarbij ik denk aan de dag van de opstand, als Müller de schietpartij op de binnenplaats ontvlucht en zich verschuilt in de schoorsteen van een van de crematoria, waar hij, trillend van de zenuwen, een sigaret opsteekt en de rook nakijkt. Of een paar maanden later, als de gaskamers al niet meer worden gebruikt, en een ss'er er hokken laat timmeren voor zijn konijnen, die door de Sonderkommando's worden verzorgd.

Ik stopte met het lezen van boeken over het onderwerp, al had ik graag de transcripten van Müllers getuigenverklaringen in de Auschwitzprocessen uit de jaren zestig gelezen, alsook het onderzoek dat Peter Davies ernaar heeft gedaan. Ook vertelde ik anderen niet meer aan welke vertaling ik werkte, tot me dat op een dag ontglipte, waarna ik het briljante advies kreeg om 'lekker' te gaan wandelen met de hond, een wenk die ik giftig pareerde met de opmerking dat ik hoe dan ook moest wandelen met de hond en dat hij, de hond dus, wel verdomd weinig lichaamsbeweging zou krijgen als dat afhing van de mate waarin ik Holocaustgetuigenissen vertaalde.

Inleiding

Gemakshalve sla ik hier bijzonderheden over de redactie-, persklaarmaak-, en correctiefase over, om te besluiten met de vermelding van twee teksten over Müller en zijn boek, waarvan ik één al vroeg en één zeer laat in het project heb gelezen. Het eerste betreft het nawoord van de historicus Andreas Kilian, dat onder meer een schat aan informatie over Müllers naoorlogse leven bevat, waarvoor hij kon putten uit gesprekken die hij met Müller zelf heeft gevoerd. Het tweede is de inleiding die Arnon Grunberg voor de Nederlandse uitgave heeft geschreven. Ik wil hier in extenso uit het slot van zijn voorwoord citeren, niet alleen omdat het raakt aan overwegingen en gevoelens die ik zelf tijdens het lezen en vertalen heb gehad, maar ook omdat het een overtuigend antwoord bevat op de vraag waarom men het boek van Müller moet lezen:

Uit mijn voorwoord en uit het feit dat ik mij op bescheiden wijze heb ingezet voor de Nederlandse vertaling van dit boek moge blijken dat ik vind dat u het

moet lezen.

Dat betekent niet dat ik niet heb getwijfeld, zoals de overwonnen twijfel mij ook niet ontslaat van de verplichting u deelgenoot te maken van dat proces van twijfelen en twijfel overwinnen.

Ik ben een geharde lezer van kampliteratuur, maar ik moet bekennen dat dit boek me op sommige plaatsen te veel werd en dat ik in huilen uitbarstte, hoewel ik een hekel heb aan dat wat ik niet anders kan omschrijven dan als 'sentimentaliteit'.

Is dit goed voor mij, is dit goed voor u?

Het antwoord daarop begint eenvoudig. Je afsluiten van de wereld, niet willen zien, niet willen horen, niet willen weten, is een vorm van dood zijn of sterven.

Leven bestaat ook uit de wens om te weten, al was het maar omdat wij kunnen nadenken over onszelf.

Ik vind echter dat u dit moet lezen omdat wij het ons niet kunnen permitteren ongeschonden te blijven. Ik heb wel eens gesproken over solidariteit met slachtoffers, maar dat is iets anders.

Ongeschonden blijven is uiteindelijk niet weten wie je bent.

In hoeverre mijn zelfkennis, aangenomen dat ik niet ongeschonden ben gebleven, is toegenomen, wil ik niet beoordelen. Men kan mij roekeloos, hooghartig of desnoods monomaan noemen, of vinden dat ik hier nodeloos hard, expliciet en sentimenteel ben geweest. Maar omdat ik niet de laatste vertaler zal zijn die zich langdurig aan de beschrijvingen of beelden van geweld moet of wil blootstellen, voel ik ook de plicht om te wijzen op de gevaren die dit met zich meebrengt.

Amersfoort, april 2023